

A „Népszámlálások egykor és ma” című konferencia

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Könyvtár és a Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya „Népszámlálások egykor és ma” címmel népszámlálási konferenciát rendezett 2011. október 5-én a KSH Keleti Károly-termében.

Dr. Vukovich Gabriella, a KSH elnöke köszöntőjében hangsúlyozta, hogy a 2011-es népszámlálás sok tekintetben nem különbözik a megelőző tizenégytől, hiszen teljes körű, adott eszmei időpontra vonatkozik, és az állam finanszírozza. Új elem az internetes kitöltés lehetősége, amely az előnyök mellett számos problémát is felvet, például a számlálóbiztosok ellenérdekelték az elektronikus kitöltés ajánlásában. (A rendelkezésre álló két hét alatt 817 ezer háztartás, az összes 18,6 százaléka élt az internetes kitöltés lehetőségével.) A KSH elnöke kifejtette, a hivatal célja a lehető legjobb minőségű adatok szolgáltatása. Ezek segítségével szülehetnek meg azok a jó kormányzati döntések, amelyekben végül megtérülhet a népszámlálásra fordított összeg.

Dr. Németh Zsolt, a KSH társadalomstatisztikai és népszámlálásért felelős elnökhelyettese a népszámlálási adatok atipikus megközelítésére vállalkozott. Előadását a pécsi születésű *Buday László* emlékének felelevenítésével kezdte, aki nemcsak a statisztikai hivatal szervezetében és a Magyar Statisztikai Társaságban emelkedett a legmagasabb pozícióba, hanem – *Thirring Gusztáv* jellemzése szerint – „kétségkívül a legmélyebb tudású, legalaposabb s leggeniálisabb magyar statisztikus volt”. Az irodalmárként indult, jogot végzett Buday részt vett az 1900-as népszámlálás elő-

készítésében. „A megcsonkított Magyarország” című, 1921-ben megjelent nevezetes művét egyaránt jellemzi a – teljesen még fel sem dolgozott – 1920-as népszámlálás adatanyagának nagyszerű kezelése és a szépíróhoz méltó stílus. Eredetileg 1928-ban felavatott, később eltávolított emléktáblája 1992-ben került vissza pécsi szülőháza falára.

Az előadó ezt követően a népszámlálások adatain alapuló kutatásait ismertette. Elsőként Pécs népesedéstörténetének alakulását vázolta fel. Ennek legfőbb forrásai az 1869–1870-es népszámlálást megelőzően az egyházmegyei sematizmusok, valamint *Fényes Elek* és *Acsády Ignác* számításai. Míg 1698-ban 637 háztartásból 286-ban délszláv, 233-ban magyar és 89-ben német volt a családfő, és az 1830-as évek végén sem mutatkozott jelentős különbség a magyar, a német és a horvát nemzetiségűek között, a század második felében erős növekedésnek indult a magyar anyanyelvűek száma (1880-ban 74,3, 1930-ban 92,7, 1949-ben 99,2 százalék). A népszámlálási adatokból az is kirajzolódik, hogy a helyben születettek aránya és a születési ráta mindig is nagyon alacsony volt Pécsen, a halálozási arány és az elköltözők aránya viszont meghaladta a törvényhatósági jogú városok átlagát. (Összehasonlításként: míg 1949-ben Szegeden elérte a 66 százalékot a helyben születettek aránya, Pécsen 40 százalék alatt maradt.) 1850 és 1910 között negatív egyenleget produkált a város a természetes szaporodás területén. A népességgyarapodást a bevándorlás biztosította.

Az előadás harmadik része a 2001-es népszámlálási személyi kérdőív azon kérdéseivel

foglalkozott, amelyek segítségével térben és időben dinamizálható, „mozgóképpé” alakítható a pillanatfelvétel. Erre alkalmas a jelenlegit megelőző és a születéskori lakóhelynek, illetve a jelenlegi állandó lakcímen tartózkodás kezdő-évének a tudakolása. Az előadó az ország 1990 és 2001 közötti térbeli társadalomszerkezetének változását a társadalmi rétegződési index (TRI) segítségével vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy mivel a magas társadalmi státusú rétegek alapvetően a magas, az alacsony státusúak az alacsonyokhoz költöztek, az egyes települések TRI-értékében nem következett be nagyobb mozgás. (Jelentősebb változást csak a Budapest környéki szuburbanizáció hozott.) Megfigyelhető, hogy a 2011-es népszámlálás során a magas TRI-értékű észak-dunántúli megyék és budapesti kerületek az internetes adatszolgáltatásban is élen jártak.

Dr. Tóth Ágnes, az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének igazgatója az állami akarat és a társadalmi folyamatok nemzeti-etnikai bevallásokra gyakorolt hatását elemezte az 1941-es, az 1980-as és a 2001-es censusra fókuszálva. Mint bevezetőjében elmondta, Trianon után a nemzetiségek aránya körülbelül 10 százalékot tett ki az ország népességéből. A második világháború után valamennyi nemzetiség – főként a szlovákok és a németek – körében stagnált, vagy csökkent a bevallási hajlandóság. A nemzetiségi kérdés szőnyeg alá söprése és a kétnyelvű iskolák bezárása mellett 1980-ban módszertani hibák is közrejátszottak abban, hogy mind az anyanyelvi, mind a nemzetiségi bevallások száma igen alacsony volt. Miközben a cigány anyanyelvűek és nemzetiségűek száma 1949 és 2001 között jelentősen nőtt, a németeké kissé emelkedett, a szlovákoké pedig kevesebb mint felére zsugorodott. Nemcsak a kisebbségek teljes népességhez, hanem egymáshoz viszonyított arányában is jelentős változás következett be tehát.

A területváltozások nemcsak lebonyolítási nehézségeket okoztak az 1941-es népszámlálás során (a Délvidéken például csak ősszel tudták megtartani a cenzust), hanem az adatok összehasonlíthatóságának problémáját is felvetik. Ekkor, *Teleki Pál* kifejezett kérésére kérdeztek rá először a nemzetiségre. A miniszterelnököt személyes és tárgyi okok egyaránt vezették döntése meghozatalakor: egyfelől maga is sokat foglalkozott a témával, másfelől a területgyarapodás után modern elvek szerint kívánta újjászervezni az országot. *Elekes Dezső* 1940 folyamán negyven ország módszertanát hasonlította össze, és hangsúlyozta a befolyásmentesség, valamint az anyanyelvi adatokkal való kontroll fontosságát. A főbb identitáskategóriák közül végül az állampolgárságot, a vallást, az anyanyelvet, az anyanyelven kívüli nyelvtudást és a nemzetiséget tudakolták. Külön kérdésként szerepelt, hogy az összeírt személy a törvények szerint zsidónak minősül-e.

Az 1980-as népszámlálás során az anyanyelvre, az anyanyelven kívül beszélt nyelvre és a nemzetiségre kérdeztek rá. Utóbbi – miután az 1970-es kérdéssorból kimaradt – egy 1978-as politikai bizottsági határozat alapján kerülhetett vissza a kérdőívre. Ugyancsak a bizottság döntött arról, hogy a cigányság nem nemzetiségnek, hanem „szociális helyzet meghatározta csoportnak” tekintendő. Ennek következtében a kérdőívben a cigány nem szerepelt előnyomtatott formában a nemzetiségek között, csupán az egyéb rovat mögé lehetett beírni. Így történhetett, hogy – szemben az 1960-as 56 121-gyel és az 1990-es 142 683-mal – az 1980-as census mindössze 6404 cigány nemzetiségű állampolgárt mutatott ki. Az 1980 február–márciusában tartott kiegészítő adatfelvétel során differenciáltan minősítették az egyes családokat, és lényegesen magasabb adatokat kaptak a népszámlálásiaknál.

A nemzetiségi kérdések szempontjából a 2001-es census módszertana ítélné az eddigiek

közül a legkielégítőbbnek. A kérdések között szerepelt a nemzetiségi és a nemzetiségi kulturális értékekhez kötődés, az anyanyelv és a családi, baráti közösségekben használt nyelv. A kérdőív lehetővé tette a többes kötődés megvallását, végső soron a nemzetiségi csoportok identitásstruktúrájának a korábbiaknál mélyebb elemzését.

Az előadó végezetül hangsúlyozta a befolyásmentesség és az összehasonlíthatóság (vagyis az azonos kérdések feltételének) fontosságát, továbbá javasolta a felmenőkről való tudakozódás bevezetését és – több válasz megjelölése esetén – a sorrend megjelölését.

Thirring Gusztáv születésének százötvenedik évfordulója alkalmából *Lencsés Ákos*, a KSH Könyvtár olvasószolgálatának osztályvezetője emlékezett meg a főváros statisztikai szolgálatának egykori igazgatójáról és népszámlálási tevékenységéről. Thirring 1888-ban állt a fővárosi statisztikai hivatal szolgálatába, 1894-ben nevezték ki aligazgatóvá, 1906-ban igazgatóvá. Vezetői időszaka alatt, 1914-ben készítették el az első munkanélküli-statisztikát Budapesten és további huszonöt településen. Jelentős lakás-, oktatás- és társadalomstatisztikai vizsgálatokat végzett. Kevéssé ismert tény, hogy 1915 és 1924 között a Fővárosi Liszthivatal vezetőjeként Budapest közéletének irányításában is fontos szerepet játszott. Népszámlálás-történeti munkásságának legfontosabb darabja a II. József 1784 és 1787 közötti cenzusairól készült monográfiája, amelyhez negyven éven át gyűjtötte az anyagot. 1906-ban és 1925-ben Thirring külön fővárosi népszámlálást szervezett, amelyek közül az előadó az elsőt mutatta be részletesen.

A fővárosi összeírások történetében ekkor vették fel először a családi állapotra, a felekezeti hovatartozásra, az anyanyelvre, a lakástulajdonos foglalkozására, a bérlők számára, a lakbér összegére és a melléképületek számára vonatkozó adatokat. Az eszmei időpont május 12-ére esett, hogy megszámlálhassák az ovo-

dás- és iskoláskorú gyermekeket, és felderíthessék az iskolakerülőket. A cenzus költségeit jelentősen csökkentette, hogy a lakásban élőket a lakásíveken írták össze. A százkilenc számlálókörzetben százötven számlálóbiztos (mind a fővárosi közigazgatásban tevékenykedő hivatalnok) működött. Az előzetes eredményeket hamar, már júniusban, a végleges demográfiai adatokat pedig júliusban elküldte Thirring a polgármesternek, az összefoglaló kötet kiadására – a sok új típusú kérdés, a számlálókörzeti bontás publikálás és a feldolgozók alacsony létszáma miatt – azonban csak 1914-ben került sor. Mint Thirring elemzéséből tudjuk, a belső kerületek 25 százalékához képest Óbudán a népesség 90 százaléka tartozott a szegények közé. A fővárosi lakások 12 százalékát jogi személyek tulajdonolták, ami meghaladta a német és az osztrák városokban szokásos legfeljebb 10 százalékos arányt. A lakberek szintén magasabbak voltak a berlini, drezdai és hamburgi értékeknél. A lakások 7 százaléka (majdnem tizenegyezer ingatlan) túlnépeselettnek volt tekinthető, több mint 10 százalékukból hiányzott a konyha.

A szünet előtt a résztvevők lehetőséget kaptak a hozzászólásra, kérdések feltételére. *Dr. Sebők László* társadalomkutató Tóth Ágnes előadásával kapcsolatban megjegyezte, hogy a német anyanyelvűeknek a XX. század első felében mutatkozó fogyása elsődlegesen a zsidóság magyarországi asszimilációjával függ össze. Az 1941-es cenzus bizonyos témákban (például a kárpátaljai magyar anyanyelvűekről) abszurd eredményeket hozott, ezért az adatokat erős kritikával kell kezelni. A hozzászóló megjegyezte még, hogy a régebbi népszámlálási adatokat a mindenkori és a mai országterületre átszámítva is publikálni kellene.

Szintén Tóth Ágnes referátumához kapcsolódott *dr. Lakatos Miklós*, a KSH statisztikai főtanácsadója, aki a területiség népszámlálási je-

lentségéről tervezett előadását az 1941-es összeírás előkészítéséről szóló reflexióival vezette be. Mint kifejtette, a statisztikusok – *Thirring Lajossal* az élen – többször is kijelentették, hogy a hatalomnak nem szabad beavatkoznia a szakmai munkába. Hasonló véleményt képviselt *Bethlen István* korábbi miniszterelnök, aki szerint a népszámlálást megrendelő és finanszírozó hatalomnak jogában áll megállapítani a census fő témáját, de ennél tovább nem mehet, a módszertanba nem szólhat bele.

A népszámlálás kapcsán a statisztikai hivatalhoz érkező megkeresések 90 százaléka településszintű adatokat igényel. Ezeket – főleg európai uniós – pályázatokhoz használják. Népszámlálás nélkül elképzelhetetlen településsoros ingázási, vándorlási, foglalkoztatottsági, munkanélküliségi és nemzetiségi adatokat produkálni. Ezek olyan területek, amelyek csupán reprezentatív felmérésekkel nem kutathatók. Az 1970-es népszámlálás volt az első, amelyről számlálókörzeti kötetek is napvilágot láttak, de a kiadványokat nem lehetett használni, mivel se térképeket, se utca neveket nem tartalmaztak.

Az előadó végezetül felelevenítette, hogy *Szabady Egon* elnökhelyettes már 1970-ben úgy nyilatkozott, az akkori az utolsó hagyományos népszámlálás, utána regiszteres felvételeket fognak tartani. Ez Magyarországon máig nem következett be. Ausztriában és Szlovéniában áttértek ugyan a regiszteres népszámlálásra, de az előbbi országban a miénknél jobban működik a közigazgatás, az utóbbiban pedig csak kétmillióan laknak. Azt mindenképpen szem előtt kell tartani, hogy a regiszteres népszámlálásnak is meg kell felelnie a cenzusokkal szemben általában támasztott követelményeknek.

A záró referátumot *Holka László*, a KSH vezető főtanácsosa és *dr. Rózsa Gábor*, a KSH nyugalmazott főosztályvezető-helyettese tartotta a válságövezetek népszámlálásairól.

Az 1919-es felvidéki, az 1920-as oroszországi és az 1948-as izraeli népszámlálás közös jellemzője, hogy katonai műveletek közepette, bizonytalan státusú területen zajlottak, és zilált állapotú, inkább az ellátási feladatokra koncentrááló közigazgatás hajtotta végre őket. A felvidéki (már nem magyar, még nem csehszlovák) cenzust 1919. augusztus 20–21-ei eszmei időponttal a történelmi Magyarország tizenhat vármegyéjében bonyolították le a megyerendszer kereteinek felhasználásával és az 1910-es népszámlálás alapul vételével. Az összeírást *Šrobár Lőrinc* teljhatalmú miniszter rendelte el – jellemző, hogy nem tudni, pontosan mikor. A számlálóbiztosok 12 százaléka cseh volt, őket a magyarlakta területekre küldték ki. Az eredmények alapján a lakosság közel kétharmada csehszlovák, egynegyede magyar, 5 százaléka német nemzetiségű volt. Az összeírást később előzetesnek nevezték, mivel 1920-ban már javában zajlottak a következő, immár csehszlovák népszámlálás előkészületei.

Az 1920. augusztus 28-ai eszmei időponttal megrendezett – „már nem birodalmi, még nem szovjet” – oroszországi cenzus csak a népesség háromnegyedét tudta számba venni. Az 1917. májustól októberig – mezőgazdasági összeírással egybekötve, de szintén csonka területen, csak ötvenhét kormányzóságban – megtartott népszámlálás adataival összehasonlítva így is döbbenetes eredményeket hozott. Az ország népessége a járványok, az éhínség és a kivándorlás következtében három esztendő alatt közel hétmillió, Moszkva és Szentpétervár lakossága együttesen majdnem hárommillió fővel csökkent. Az izraeli esettanulmány részletesebb kifejtésére az idő rövidsége miatt sajnos nem került sor.

Napjaink példáit a balkáni államokban zajló cenzusok szolgáltatták. Horvátországban, Montenegróban és Koszovóban idén áprilisban lezajlott a népszámlálás; az előzetes eredmények már olvashatók. (A koszovói összeírás nemzetközi

megfigyelői között öt egykori és jelenlegi KSH-munkatárs vett részt.) A szerbiai népszámlálást eredetileg szintén áprilisa tűzték ki, de finanszírozási anomáliák miatt végül októberre halasztották. A legutolsó hírek szerint az összeírást a délen élő albán kisebbség bojkottálta. A 2002-es macedóniai népszámlálás polgárháború után, politikai viták kereszttüzében, nemzetközi megfigyelők jelenlétében zajlott. Az idejű összeírást ugyancsak politikai összetűzések miatt áprilistról októberre halasztották. A helyi statisztikai hivatal alaposan előkészítette a cenzust, a tájékoztató anyagokat a macedónon kívül albánul, törökül, cigányul és szerbül is kibocsátották. Az összeírást elvileg mindenhol két – a népesség 2002-es etnikai összetételének megfelelően kiválasztott – számlálóbiztosnak kellett volna elvégeznie, ám erre nem mindenhol találtak módot. (Öt nappal a konferencia után, október 10-én érkezett a hír, hogy a macedón népszámlálást felfüggesztették.)

A helyzet Bosznia-Hercegovinában a legbonyolultabb, ahol egyhamar aligha lehet népszámlálást tartani; a népszámlálási törvény elfogadása például 2009 óta várta magára. Az 1992 és 1995 között pusztító polgárháború ál-

dozatairól máig nem állnak rendelkezésre pontos számok. Az ország területén három közigazgatási egység osztozik: a két nagy entitás, a Bosznia-hercegovinai Föderáció és a boszniai Szerb Köztársaság, valamint a Budapesttel megegyező területű, nyolcvanezer lakosú Brčkói Körzet. A központi parlamenten kívül a két előbbinek, valamint a föderáció tíz kantonjának saját parlamentje és közigazgatása van. Az ország irányításába ezek mellett az ENSZ-adminisztráció is beleszól. A statisztikai rendszer hasonlóan kaotikus: a központi hivatalon kívül a föderáció és a Szerb Köztársaság is saját statisztikai intézettel rendelkezik. Boszniában utoljára húsz évvel ezelőtt bonyolítottak le népszámlálást; az abban részt vevők közül szinte senki nem dolgozik már a mai hivatalokban. Időközben a Szerb Köztársaság törvényt hozott arról, hogy amennyiben az országos népszámlálás elmarad, saját területén megszervezi a cenzust.

Rózsa Dávid,

a KSH Könyvtár tájékoztató könyvtárosa
E-mail: David.Rozsa@ksh.hu

A XXXIX. Magyar Operációkutatási Konferencia

Évtizedes hagyomány a gazdaságmatematikai-modellezési szakmában, hogy az érdekeltek összefogásával korábban évente, újabban pedig két évente operációkutatási konferenciát rendeznek, amelyek főszervezőjét rotálják. E hagyományt követve került sor 2011. október 28 és 30 között Balatonöszödön a Bolyai János Matematikai Társulat szervezésében, valamint a Magyar Operációkutatási Társaság és a Gazdaságmodellezési Társaság társszervezésében a soros rendezvényre.

A konferencia szakmai programját három plenáris előadás foglalta keretbe. A nyitó elő-

adást *Zalai Ernő* akadémikus tartotta *Bródy András*, a gazdaságmodellezés nemrég elhunyt meghatározó alakja emlékére „A gazdaság többszektoros lineáris modelljeiről” címmel. A konferencia derekán *Recski András*, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem egyetemi tanárának „Egy nevezetes gráfszínezési probléma, műszaki, gazdasági és irodalmi alkalmazásokkal”, a záró ülésen pedig *Király Tamás*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem adjunktusának „GMPLS-vezérelt optikai hálózatok tervezésekor felmerült feladatok” című plenáris előadása hangzott el. A plenáris ese-